

Тематски зборник

„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Тематски зборник
„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ“

Издавач

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор

Уредили и њиредили:

Проф. др Драган Танчић

Др Јасмина Ахметагић, научни саветник

Проф. др Далибор Елезовић

Лектура

Проф. др Јелена Војиновић Костић

Муниба М. Дрековић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Рi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-80-4

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник

**„СТРАХ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ
СТВАРАЛАШТВУ“**

Лепосавић, 2022.

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ПРЕДГОВОР	13
Јасмина М. Ахметагић Страх од женског „Аникина времена“	17
Ана М. Мумовић Исконски и ововремени страхови од будућности (прилог тумачењу прозе Страх од сутра Аца Ракочевића)	31
Ана Р. Стишовић Миловановић Страх од завршетка приче	45
Мирјана М. Бечејски „Кратка историја једног дугог и великог страха“: приповетка „Књига“ Иве Андрића	55
Јасмина П. Кнежевић Дервиш и страх (наратив страха у роману Дервиш и смрт Меше Селимовића)	69
Милена М. Видосављевић Појава страха код ученика при учењу и усвајању страних језика	81
Ивана М. Раловић Памћење страха: Други светски рат од књижевности до филма	93
Урош З. Ђурковић Појам еколошке анксиозности и страх од нуклеарне катастрофе у српској књижевности: преглед проблема	115
Зорана З. Ђушић Страх у драмама Душана Ковачевића	127
Магда Г. Миликић Страх у роману „Дан шести“ Растка Петровића	143
Драгана Р. Рајовић Хришћанска деонтологија и страх у приповеци „Злате из Слатине“ Григорија Божовића	157

**ПОЛИТИКОЛОГИЈА, СОЦИОЛОГИЈА, ПРАВО,
ЕКОНОМИЈА, КОМУНИКОЛОГИЈА**

Андрей Владимирович Баранов Методи преодоленија страха в насилственном конфликте (на метериалах республик Донбасса)	167
Драган Љ. Танчић, Ванда Б. Божић Страх у политичким и кривичноправним наукама	175
Брацо Ковачевић Политика, интелектуалци и страх	187
Мирослав Д. Стевановић, Драган Ж. Ђурђевић Ширење страха као елемент међународноправног наступа запада против Републике Србије	193
Срђан Ж. Словић Страх као елемент односа између стратегије и политике у доба хладног рата	215
Радослав В. Балтезаревић Ново оружје политичког маркетинга: Системско одржавање осећаја страха eWOM комуникацијом	223
Маја С. Димић, Светислав С. Пауновић Програм економских мера за ублажавање негативних ефеката проузрокованих КОВИД-19 пандемијом у Републици Србији	239
Марјан Д. Марјановић, Милан Ж. Милошевић, Неџад С. Корајлић Страх од демонополизације државе у војној безбједности	255
Невена Д. Красуља, Дејан Т. Илић, Гордана Ђуретић Појава страха услед економске кризе и немогућности планирања каријере	273
Перица Б. Милетић Страх запослених у организацији као механизам изградње свести о безбедности	291
Милан Д. Живојиновић, Сања З. Стошић Хибридни рат као генератор кризе и страха	305
Анђелка Р. Рачић Страх – кочница за пријаву насилника у породици	327
Винко Ј. Пандуревић Страх од рата и страхови у рату	343
Живана Р. Крејић, Јелена Д. Палић Сигурност туристиче дестинације као основа њеног развоја	389

Оља М. Арсенијевић, Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић Неуобичајене стратегије које стварају подршку промени	399
Марија С. Лугоњић, Драго Д. Орчић, Амела А. Хајдаревић Управљање променама у здравству у кризи изазваној пандемијом COVID-19 Котеровим осмофазним моделом	419
Боривоје В. Балтезаревић Анатомија страха – мултидисциплинарна интерпретација значења и вишеструке функције страха у друштву и култури	443
Бојан С. Драшковић Страх од смеха као основа тоталитарног поретка	451
Милица Р. Васиљевић Благојевић, Горан Р. Стојановић, Верица Г. Трбовић Перцепција страхова студената здравствених студија	473

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ЕТНОМУЗИКОЛОГИЈА

Далибор М. Елезовић Феномен страха у историографском делу Жана Делима (1923-2020)	487
Ратко Љ. Љубојевић, Јелена В. Радовић-Стојановић Терор османских власти над српским народом	495
Дејан Р. Дашић Страх од интервенције са истока и наставка наоружања за потребе ЈНА 1951–1958. године	511
Звездана М. Елезовић Тема страха у савременој ликовној уметности	535
Петар Р. Ристановић Улоге феномена страха у разбуктавању косовске кризе 1981-1989. – прилог истраживању	541
Ена С. Мирковић Страх од револуционарног терора у Србији после Другог светског рата	553
Невена С. Петковић Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије	575
Марија М. Савић, Небојша Д. Ђокић Утицај страха од спољног и унутрашњег непријатеља на дислокацију римских војних једница на тлу Дарданије	595

Верица Р. Михајловић

Страх од временских неприлика као повод и инспирација
српских народних обичаја и песама 625

Милена Б. Шљивић

Уметност као начин превазилажења страха избеглица
са Косова и Метохије 637

CONTENT

LANGUAGE AND LITERATURE

FOREWORD	13
Jasmina M. Ahmetagić The fear of the feminine: „Anika's times“	17
Ana M. Mumović Primordial and contemporary fears of the future (contribution of the interpretation of prose „Fear of tomorrow“ by Aca Rakočević)	31
Ana R. Stišović Milovanović Fear of the end of the story	45
Mirjana M. Bečejski A short history of a long and big fear: A short story „The book“ by Ivo Andrić	55
Jasmina P. Knežević Dervish and fear, the fear narrative in the novel „Dervish and death“ by Meša Selimović	69
Milena M. Vidosavljević The appearance of students' fear in learning and acquiring foreign languages	81
Ivana M. Ralović Memory of fear: The Second World War from literature to film	93
Uroš Z. Đurković Eco-anxiety and fear of nuclear disasters in serbian literature: an overview ...	115
Zorana Z. Čupić Fear in dramas of Dušan Kovačević	127
Magda G. Milikić Fear in Rastko Perović's novel „The sixth day“	143
Dragana R. Rajović Christian deontology and fear in the story „Zlata from Slatina“ by Grigorije Božić	157

**POLITICAL SCIENCE, SOCIOLOGY, LAW,
ECONOMICS, COMMUNICATION SCIENCE**

Andrej Vladimirovič Baranov	
Methods of overcoming fear in violent conflict...	
(by the materials of The republic of Donbass)	167
Dragan Lj. Tančić, Vanda B. Božić	
Fear in political and criminal law sciences	175
Braco Kovačević	
Politics, intellectuals and fear	187
Miroslav D. Stevanović, Dragan Ž. Đurđević	
Spreading the fear as an element of The West's actions	
in International law againts The Republic of Serbia	193
Srđan Ž. Slović	
Fear as the element of relationship between strategy	
in the era of Cold War	215
Radoslav V. Baltezarević	
New weapons of political marketing: systematic maintance of feeling	
of fear throught eWOM communication	223
Maja S. Dimić, Svetislav S. Paunović	
The program of economic measures for reducing the negative effects	
caused by COVID-19 pandemic in The Republic of Serbia	239
Marjan D. Marjanović, Milan Ž. Milošević, Nedžad S. Korajlić	
Fear of demonopolization of the state military security	255
Nevena D. Krasulja, Dejan T. Ilić, Gordana Đuretić	
The appearance of fear due the economical crisis of career planning	273
Perica B. Miletić	
Fear of employees in organization of mechanism	
of building security awareness	291
Milan D. Živojinović, Sanja Z. Stošić	
Hybrid warfare as a generator od crisis and fear	305
Anđelka R. Račić	
Fear-reporting Domestic violence barrier	327
Vinko J. Pandurević	
Fear of war and fears in war	343
Živana R. Krejić, Jelena D. Palić	
Security of a tourist destination as the basis of its development	389

Olja M. Aarsenijević, Jasmina M. Arsenijević, Nenad N. Perić Unusual strategies that create support for changes	399
Marija S. Lugonjić, Drago D. Orčić, Amela A. Hajdarević Managing changes in health care in crisis caused by COVID-19 pandemic with Koter's Eight-phase model	419
Borivoje V. Baltezarević The anatomy of fear- a multidisciplinary interpretation of meaning and multiple functions of fear in society and culture	443
Bojan S. Drašković Fear of laughter as the basis of the totalitarian order	451
Milica R. Vasiljević Blagojević, Goran R. Stojanović, Verica G. Trbojević Perception of fears of medical studies students	473

HISTORY, HISTORY OF ART, ETHNOMUSICOLOGY

Dalibor M. Elezović The phenomenon of fear in the historiographic work of Jean Delumeau (1923-2020)	487
Ratko LJ. Lubojević, Jelena V. Radović Stojanović The terror of the Ottoman authorities over Serbian people	495
Dejan R. Dašić Fear of intervention from The East and procurement of arms for the needs of the JNA 1951 - 1958.	511
Zvezdana M. Elezović Theme of fear in contemporary art	535
Petar R. Ristanović The role of the phenomenon of fear in the outbreak of the Kosovo crisis 1981-1989 – contribution of the research	541
Ena S. Mirković Fear of revolutionary terror in Serbia after The Second World War	553
Nevena S. Petković Overcoming collective trauma: anthropological analyses of oral history of internally displaced Serbs	575
Marija M. Savić, Nebojša D. Đokić The influence of fear of external and internal enemies on the deployment of Roman military units in Dardania	595

Verica M. Mihajlović

Fear of weather disadvantages as the reason and inspiration
of Serbian folk customs and songs 625

Milena B. Šljivić

Art as a overcome the fear refugees from
Kosovo and Metohia experience 637

Јасмина П. КНЕЖЕВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ДЕРВИШ И СТРАХ
(НАРАТИВ СТРАХА У РОМАНУ *ДЕРВИШ И СМРТ*
МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА)**

Ајсџиракџи: Аутор се у огледу бави проблематиком страха као доминантне емоције која се јавља у свести главног јунака, Ахмеда Нурудина, након сазнања да му је брат неправедно заточен у касабдијској тврђави, где је потом и уморен. Страх, у свим његовим валерима, од стрепње до ужаса, уз иницијални сан који шејх текије Нурудин у то време сања, биће сигуран знак процеса индивидуације, по учењу аналитичке психологије Карла Густава Јунга, који почиње да се одвија у свести Ахмеда Нурудина. Током тог процеса доведше се у питање темељне основе његовог постојања, његова уверења, односи са људима, са женама и начин на који функционише у друштву. Писано сведочанство које оставља о својој унутрашњој борби откриће дубоко несрећну личност, нераскидиво подељену на Персону и Сенку, јавни и приватни лик, који до конца романа неће успети да се интегришу, што ће довести до трагичног исхода. Као противтежа свему што осећа и чини Ахмед Нурудин јавља се пријатељ Хасан, који у психолошком смислу представља његову Сенку и својим животом и делом сведочи да није сваки човек увек на губитку, као што тврди Меша Селимовић на почетку и крају романа *Дервиш и смрт*.

Кључне речи: *Дервиш и смрт*, Меша Селимовић, страх, Карл Густав Јунг, индивидуација, Сенка, Персона, Анима, фигура оца.

СТРАХ

Мени се чини да је сџирах највећа срамотиа овој свијети, и највеће њоничење човјеково. Надвијен над њим као дич, уиерен у џрло као нож. Човјек је ојкољен сџирахом као џламеном, џојојољен њиме као водом. Плаши џа судбина, џлаши џа суџирашњи дан, џлаши џа владајући закон, џлаши џа моћнији човјек, и он није оно шџо ди хџио биџи, већ оно шџо мора да буде. Умиљава се судбини, моли се суџирашњем дану, џослушно џонавља закон, џонизно се смијеши мрском моћном човјеку, џомирен да буде наказна џворевина сачињена од сџираха и џрисџајања.

Меша Селимовић

* Научни сарадник, jasminda_vucetic@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2022-14 од 17. јануара 2022. године.

*Каг њи њорасѣеш, само у звериња
и немушиѣих диѣа диѣе сѣраха.*

Десанка Максимовић

У уводном тексту зборника *Naracije straha* (2019), насталом као резултат рада на пројекту *Нарације сѣраха: Од сѣарих зайиса до нове усменосѣи* загребачког Института за етнологију и фолклористику, уреднице зборника Натка Бадурина, Уна Бауер и Јелена Марковић подсећају читаоце на свеприсутност страх(ов)а у свим временима, поднебљима и културама:

„...неки су страхови глобални, други локални и типични за поједине друштвене или мањинске скупине, неки су потакнути рецентним [...] и / или повијесним догађајима [...], док су други дубоко укоријењени у културном и социополитичком имагинарију дугога трајања“ (Badurina, Bauer i dr 2019: 7).

О страху као базичној људској емоцији одувек се, са разних аспеката, промишљало, говорило и писало. Део савремених теоритичара¹, стоји даље у поменутом тексту, сматра анксиозност и страх емоцијама које доминирају у развијеним друштвима, чинећи модерног човека заточеником „културе страха“ [...] и ‘политике свакодневних страхова’ [...]“ (Исто). Ови аутори терор и страх сматрају оруђима помоћу којих се успоставља дисциплина и контрола друштва, али и нарушавају основни постулати друштва која се декларишу као демократска и цивилизована (Исто). Они, даље, наглашавају да страх и њему сродна осећања „потичу агоналне односе те стварају атмосферу неизвесности, неповјерења, неслободе и (ауто)цензуре“ (Исто). Са друге стране, припадници хуманистичких наука истичу да је страх приметан у развоју појединца, као и заједнице којој припада. Међутим, уколико шире гледамо, увидећемо да страх нема искључиво негативан предзнак: управо је страх емоција која је омогућила формирање и функционисање заједница, и на тај начин утицала „на обликовање њихових митских вјеровања, религијских сустава и културних норми“ (Исто).

Имајући све наведено у виду, уочићемо везу између исконске природе страха и његове (зло)употребе у савременим друштвима: управо су древност, континуум и свеприсутност страха у животу појединца и заједнице, који су пратили, подстицали и усмеравали развој и једног, и другог, омогућили његову (зло)употребу и инструментализацију у модерним друштвима, у којима се користи као средство контроле и дисциплиновања појединца.

Удруживањем у заједнице и развојем друштва, технологије, услова живота чинило се да ће човек онај основни страх, страх од властите минорности у односу на силе и свемоћ природе превазићи, али се камелеонска природа страха као основне покретачке емоције показала у свој својој снази, супституцијом једног страха другим: страх од свемоћи природе заменио је страх од свемоћи друштва.

1 Frank Furedi, Dominique Moïsi, Tvetan Todorov (Badurina, Bauer i dr. 2019: 7).

Да ли стога, и да ли случајно, тек, књига о којој говоримо, која, као и све друге приче, „говори о тражењу среће“, почиње и свршава се, затвара круг дешавања крајње депримирајућим речима из *Кур'ана*, о губитничкој природи човека, којим год путем да крене. Селимовићев Ахмед Нурудин, јунак романа „Дервиш и смрт“, сваким својим потезом, који ће водити ка неумитном, трагичном крају, потврдиће наведену тезу. Дубина, комплексност, минуциозна анализа друштвеног поретка и човекове природе која извире из записа које је својеручно начинио шејх текије Ахмед Нурудин, бескомпромисно се суочавајући на тај начин са самим собом, али и са системом, није настала случајно, и без доброг повода: као и дервиш Нурудин, и Селимовић је изгубио брата, као данак репресивном друштвеном систему².

Од тренутка када је сазнао да је његов млађи брат Харун ухапшен и утамничен у касабдијској тврђави из које се мало ко враћа (он се неће вратити), због непостојеће кривице, будући да је био честит човек и савестан кадијин службеник, Ахмед Нурудин почиње да бије тајну, али непрекидну битку са мимикријском природом страха, иницијално започетом као страх од друштва и његове (све)моћи, који ће се у свој својој снази и пуноћи објавити као страх од затамњених, непознатих делова душе.

Интензитет и амплитуде страха у свести главног јунака кретаће се у појмовним оквирима којима располаже савремена психологија, а то су стрепња, забринутост и анксиозност, које ће еманирати у страх, панику и, на концу, ужас.

Сваки несигурни и закаснили покушај Ахмеда Нурудина да сазна нешто о брату и да му на легитиман начин у безаконном свету помогне и избави га, огољаваће у све већој мери наказно лице света власти и немоћ појединца да у таквом свету опстане, ослањајући се на Божје и људске законе.

2 „Крајем 1944. године, стријељан је у Тузли мој најстарији брат, партизан, официр команде Тузланског војног подручја, пресудом војног суда III корпуса. (Имена не наводим, иако их, наравно, знам; они не знају или се не сјећају шта су учинили моме брату и мени, увјерио сам се у то недавно кад ми је један од њих пружио руку а ја нисам прихватио, и он је зачуђено питао неке моје пријатеље зашто се то љутим на њега? На афишама излијељеним по граду писало је да је Шефкија Селимовић осуђен на смрт стријељањем зато што је из магацина ГУНД-а (Главне управе народних добара) узео кревет, ормар, столицу и још неке ситнице, а тако строга пресуда је донесена, пише на објави, зато што је окривљени из познате партизанске породице. Тако се наша породична приврженост револуцији и наша занесеност окренула против нас и претворила нас у жртве. А тај окривљени, мој брат, коме су усташе однијели све ствари из стана, очекивао је своју жену која је случајно остала жива у концентрационом логору, и требало је да се врати у Тузлу. Кад сам чуо да је Шефкија стријељан, доживео сам шок. Лежао сам немоћан да ишта схватим, и непрестано плакао. Након неколико дана дошао ми је шофер УДБ-е који је мога брата одвезао на стријељање, и донио ми поруку од мртвог човјека. Шефкија је био миран пред стријељање; рекао је: 'поздрави Мешу, реци му да сам невин'. Ја сам знао да је невин, ни судије нису тврдили друкчије. Шофер није смио да ми каже гдје је сахрањен, па ни данас не знам гдје му је гроб. Тај невјероватан, слијепи, малоумни чин био је прекретница у животу свих чланова моје породице: сви смо осјетили да су се десиле ствари које никада нисмо могли очекивати. И није ријеч о смрти некога од нас, на то смо били спремни, седморо од нас је било у револуцији, већ о тако ужасној неправди, без разлога и без смисла“ (Selimović 1983).

Игнорантски, надмоћно ликујући, презрив однос људи који имају моћ и право да одлучују о туђим судбинама откриће у пуној мери ропски положај човека у друштву, човека, који може да буде било ко (од нас). Овакав положај човека у друштву и тешко схватљиву и прихватљиву тезу да човек то своје ропство (чак и) воли елаборираће Николај Берђајев у студији *О човековом ројсџиву и слободи*. Прихватање и саживљавање са положајем роба, ма колико звучало невероватно, има дубоке корене у човековој потреби за осећајем сигурности коју му пружа рутина. Цикличност дешавања и узрочно-последичних веза човекових активности стварају илузију заштићености и стабилности. Као шејх текије, Ахмед Нурудин је живео мирним и једноличним животом духовног лица, које на сва дешавања, била она праведна или неправедна, истинита или лажна, поштена или непоштена, гледа као на Божје провиђење, Божју промисао, налазећи потврду и сигуран заклон у мудростима духовних књига. У књигама је налазио утеху за другог, све док њега самог није задесила неправда. Ипак, чак и онда, болно освешћење о одсуству моћи коју му његов угледан чин даје („...наш ред нас пушта низ воду кад нам се деси несрећа, јер смо неважни дијелови моћне цјелине, беспомоћни кад смо напуштени“ (Селимовић 2004: 317)), у спреси са сагледавањем система управе и власти као суровог жрвња који меље појединца било да игра, или не по његовим правилима (ако не игра, искључивањем и елиминацијом, а ако игра, одстрањивањем након што га истроши и искористи), неће у Ахмеду Нурудину потакнути нагон за суштинском променом, већ ће учинити управо супротно: гоњен страхом, у покушају да по сваку цену (физички) опстане, прећи ће пут од шејха текије до кадије, наивно верујући да ће му то место подарити сигурност („Ово мјесто ми даје сигурност, али ће ми даровати и самоћу. Што је већа висина, већа је и пустош“, записаће Ахмед Нурудин (Исто: 359)). Ипак, што је већа висина, већа је и изложеност, а дубљи је и пад, на то Ахмед Нурудин није мислио. Но, вратимо се Берђајеву. Он даље тврди да, колико год да је по инерцији уљуљкан у ропски положај, нешто у човеку, када дође час, завапи за слободом. То је потреба духа, а не природе, разума или друштва, тврди он, и показатељ је „некакве човекове висине“, и „доказ да човек изнутра престаје да буде роб“ (Берђајев 2020: 237).

Вест о неправедном братовљевом утамничењу са наслућујућим трагичним исходом биће иницијална каписла која ће узнемирити успавани дух, који ће од тада, па до конца романа болно осцилирати између потребе да се одржи ропски положај стагусно добро позиционираног појединца и тиме храни илузија о сигурности са једне стране, и исконске човекове потребе за побуном (и ослобођењем), са друге. Свака расправа о слободи требало би да почне питањем шта слобода јесте? Поимање слободе није једнако за све. Берђајев упозорава да појединац понукан нагоном за ослобођењем неретко „упада у апстрактну духовност, у детерминишућу власт опште идеје“ (Исто: 238), чиме се „духовно ослобађање преображава у нови облик саблазни и ропства“ (Исто). Уместо у средишту, у реалној субјективности, он тада пребива на периферији, у идеалној објективности (Исто).

Ово је најбоље видљиво у разлици (једној од многих) између Ахмеда Нурудина и јединог пријатеља којег је у животу имао, Хасана. Док ће први заступати начело, идеју, и апстракцију увек претпоставити појединцу, други ће приграбити конкретног човека („...он је желио да спасе једног човјека, ја сам спасавао једну мисао“, написаће шејх за Хасана (Селимовић 2004: 102)). На тај начин ће шејх остати роб општих идеја којима обилује апстрактна духовност, док ће Хасан у духовном, али и у физичком смислу непрекидно освајати највећи степен слободе коју појединац може да достигне у заједници.

Први интимни судар са светом управе и моћи (остале, којих је било, али се нису њега тицале, па их није ни примећивао), ставиће Нурудинов дух пред тешко искушење: дервишке узвишене приче о праведности Божјег и земаљског поретка и мудрости прихватања и помирења биће уздрмане болом властитог искуства. Потреба духа за ослобођењем указаће на заблуду одабраног позива: верујући у ослобођење посредством вере и верског учења, шејх Нурудин почиње да увиђа да је роб идеје која је подразумевано духовно ослобађање преобразила у нови облик ропства. На позив старог Алијаге Џанића, добратора текије, за којег је знао да је болестан и верујући да му чини последњу посету, шејх Нурудин по навици и добром обичају понавља у себи утешне речи о природи смрти, које је говорио крај постеље умирућих небројено пута:

(„Говорио сам тако безброј пута. А сад нисам сигуран да то треба да кажем старцу што ме чека. Не због њега, већ због себе. Први пут – колико ћу пута ових дана рећи: први пут? – смрт ми није изгледала тако једноставна како сам вјеровао и увјеравао друге. [...]“ (Исто: 17-18)).

Први наговештај новонасталог увида био је осећај nelaгоде, стрепње и страха, који, по Јунгу, неминовно прати процес индивидуације. Овај процес, или пут, значи истински сусрет са изворним собом, освешћавање и измирење, прихватање својих добрих и лоших страна, скривених порива, затомљених потреба, уцеловљење бића. Да би до тога дошло, нужан је потрес, у коме на жртвеник прошлости индивидуа прилаже све сувишно и лажно. У Селимовићевом роману суштинска промена у души јунака бива наговештена и потенцирана ђурђевском ноћи, која асоцира и легитимизује необуздану, ослобођену чулност подстакнуту опојним мирисом дафине, што се као лајт-мотив протеже кроз читав роман, најављујући ерупцију чулности и у бићу Ахмеда Нурудина. Шејх Нурудин у својим записима потврђује наговештаје промене на коју није спреман:

„...нешто се дешава вечерас, нешто је страшно вечерас...“ (Исто: 40); „Дошло је, као буна, послје муке и страха због брата, послје сумњи што су ме уздрмале у коријену, провалила је сила живота што чека да се поруше темељи које смо градили, и као бујица однијела дуго његоване заседе, оставивши крш и пустош“ (Исто); „Прво што сам осјетио био је страх, још далек, али дубок, сигуран, као извјесност да ћу платити тај тренутак“ (Исто: 41).

Ерупцију силе живота коју најављује дервишева преосетљивост на мирисе дафине и земље, као елемента најтешње повезаног са свим чулним и телесним

(„...цијела земља воња неподношљиво и гуши ме, долазило је то изненада, са узбуђењем, изгледа, иако не знам какве то међусобне везе може да има“ (Исто: 50)) подстакнуће сусрет са лепом и безименом кадијином женом, Хасановом сестром и кћерком Алијаге Џанића. Иако један од водећих ликова, кроз читав роман она остаје безимена, као да њено име није битно, јер је и она само апстраховани примерак своје врсте, оличење женског принципа, Анима, која притајено обитава у духу човека и чека погодан час да буде препозната у материјализованом бићу жене. Сусрет са том женом у већ напукнутом духу Ахмеда Нурудина васкрснуће прошлост, призваће у сећање једину жену, по властитој изјави, коју је у животу волео, и која остаје тајна до краја романа. Признајући да је невешт разговору са женама, „поготову са женама њене љепоте и њених година“ (Исто: 18), које „знају вриједност свега што губе и добијају, и увијек имају своје разлоге, који могу бити чудни, али су ријетко наивни“ (Исто) шејх осећа страх јер слуги у њој „непознату могућност, [...] неку враџбину, [...] неку тајну силу иблисову“ (Исто: 19), пред којом његов мушки принцип стоји немоћан и незаштићен („А ми пред њима нисмо заштићени ничим“ (Исто)).

Шта је то што у мушкарцу у сусрету са Анимом рађа осећај незаштићености и немоћи, и обрнуто, која је природа женских страхова када је Анимус у питању, објашњава Карл Густав Јунг:

„Када нека *femme inspiratrice* (жена-инспирација) делује својим духом, она у мушкарцу производи ‘семе Логоса’. Мушкарац код жене зазира од ‘formidable secret de ses hanches’, од њеног обличја стваралачке силе. Жена код мушкарца, пак, зазира од ‘formidable secret de son cerveau’; стваралачка материца мушкарца смештена је у његовој глави. Женин ужас од онога што види у мушкарчевом духу истоветан је мушкарчевом ужасу од детета које је рођено“ (Јунг 2007: 185-186).

Кадиничине руке, којима је у роману посвећена особита пажња, као и наглашавање њене телесности („Имала је само тијело, све друго је њиме потиснуто (Селимовић 2004: 24)) изазваће у шејху текије страх од „немира који може да буде тежи од болести“ (Исто: 25) и који би претио да угрози његову мукотрпно одржавану навику да влада собом.

Прва и једина жена коју је у животу волео, о којој сазнајемо на концу приповести, од које је све и почело, која својим материјалним одсуством а духовним присуством у затомљеним деловима свести Ахмеда Нурудина у сижејном и фабулативном смислу усмерава ток романескних дешавања, једнако је телесно одређена као и кадијина жена. Безимена као и кадиница, она је, за разлику од ове друге, своју телесност умножила током чина недозвољеног коитуса са потоњим шејхом Ахмедом Нурудином, и то у часу када више није могла ништа да му да, осим сина, и када је по обичајним законима заједнице припадала другоме. По повратку из војне, рањен и малаксао, млади дервиш Ахмед Нурудин сазнаје да се девојка коју је волео удала, да су је удале, заведену гласинама о његовој погидији. Тренутак емпатије са жалосним исходом љубави ремети чињеница да је, према сопственој изјави, Ахмед Нурудин њу

пре тога већ био оставио, и отишао на војну, не жалећи, да би жалио касније, када више ништа није могао исправити, нити изменити (Исто: 398):

„– Зашто си отишао јесенас? Човјек никад не треба да оде, кад има разлога да остане.

– Морао сам да одем.

– Оставио си ме. Шта си тражио по свијету? Вратио си се тужан. Је ли то све што си добио?“ (Исто: 400)

Страх од жене у зрелим годинама Ахмеда Нурудина није, дакле, последица неповољних исхода младалачке љубави; он је постојао и пре, као скривени повод унутрашњих морања да оде на војну, а потом и из места рођења, о чијем узроку можемо да нагађамо („Да нисам отишао на војну, да нисам побјегао од ње, да нисам позвао Харуна у касабу, да Харун није... Смијешно... Човјек је проклет, и жали за свим путевима којима није прошао“ (Исто: 402)).

Интересантно је да лик мајке у исповестима Ахмеда Нурудина остаје у сенци других односа, па и односа са оцем. Тачније, не остаје у сенци, прекривен је потпуном тамом. На три места у књизи наилазимо на податак о њој: тако сазнајемо да је једина ствар која је Ахмеду Нурудину остала као сећање на мајку марама са извезене четири златне птице, птице среће. Птице среће за мајку (и оца, разуме се), била су четири сина, претпостављамо, који ће до краја романа умрети на трагичан начин: „Један је погинуо у рату, један је умро од сушице, једног су убили у тврђави“ (Исто: 224). Ахмед Нурудин, који ово бележи, на концу приповести биће удављен. На другом месту сазнајемо да је мајка та која ће бринути о Нурудину, повратнику из војне, рањеном и помућена духа. Сећања на њу, сведена на једну до две реченице јавиће се и на крају романа, када трагичан исход Ахмеда Нурудина постане изванредан. Сусрет са младићем који је пореклом из Деветака, села из којег је и шејхова мајка, вратиће у сећање безбрижне и невине дане детињства, и сећање на мајку. У томе односу, у потпуном одсуству фигуре мајке као првог учитеља и женског принципа према коме мушкарац саображава у наставку живота модел жене коју ће бирати за животну сапутницу, лежи кључ дервишеве смушености и несналажења у односу са женама, кључ, који је остао прекривен велом таме.

Сусрет са оцем једнако изазива осећај зебње и страха од процепа који је начинило време које је протекло од њиховог последњег сусрета. Дефетистичку констатацију на концу романа, да није способан за нежност, демантоваће у више наврата сећање на оца, као и сусрет са њим. „Љубав је као снага: ако је више трошиш, више ћеш је имати“, изрека је Мирослава Антића, која се у овом случају може изрећи у негативном облику: ако се мање троши, мање ће је и бити. Иста је ствар и са нежношћу. Нежност, које је очито између оца и сина било, а о којој сведочи потресан сусрет препун затомљених емоција између оца и сина, дирљиво сећање на једини поклон који је у животу добио (осим касније, од Хасана), у детињству, уочи Бајрама, управо од оца (у питању су тврде гурабије у сељачком пешкиру и марама), чини се да је сурово прекинута Нурудиновом одлуком да приступи дервишком реду и напусти село. Ако узмемо у обзир губитак два сина, а потом Нурудинов одлазак у рат,

а затим и са родитељског имања, у дервишку службу, није чудно што је сва очева пажња остала усмерена на заточеног, а потом и умореног Харуна. За њега је отац веровао, сазнајемо из Нурудинових бележака, да ће се вратити на имање, са којег је пошао за старијим братом дервишом, који га је запослио као кадијиног писара. Чини се да је то разлог прећутног прекора и суздржаности, упркос нескривеној осећајности, који отац приликом сусрета показује према сину. Смущено искрен, без трунке прорачунатсти, он ће, не размишљајући, молити Нурудина да се заузме за брата, јер му је он једини остао (Исто: 73). Ахмед Нурудин је двоструко крив: што је отишао, и што је повео млађег брата, без којег ће огњиште остати уташено. Непромишљена очева изјава ће додатно продубити започети процес унутрашњег урушавања:

„Шта се то одједном деси, који се то камен из темеља измакне па све почне да се руши и одроњава? Живот је изгледао чврста зиданица, ниједна пукотина се није видјела, а изненадан потрес, бесмислен и нескривљен, порушио је поносну зиданицу као да је од пијеска“ (Исто: 74).

Да је у питању процес индивидуације, потврђује и иницијални сан, који Ахмед Нурудин усни у обзорју дешавања која ће покренути ланац промена у њему. Сања како стоји у кругу људи који су удаљени од њега, а он сам, над мрвим братом, бије унутрашњу битку над смисленошћу живота, свестан да не може да му каже:

„зашто дрхти срце твоје? Јер и моје срце дрхти, плаши ме глухи мук. Боли ме тајна којој не видим смисла. Има смисла, говорио сам, бранећи се од ужаса, али га никако нисам проналазио. Устани, говорио сам, устани. А он је сакривен мраком, у магли нестајања, у зеленкастој тами, као под водом, утопљеник непознатих пространстава. Како сад да кажем самртнику: Ходи послушно путевима господа твога. Кад ме језа обузима од тих скривених путева, о којима моје сићушно знање ни слутње нема. Вјерујем у судњи дан и у вјечни живот, али сам почео да вјерујем и у страхоту умирања, у страх пред том непрозирном црним“ (Исто: 17-18).

Некада давно, не сећам се тачно где, прочитала сам дубоко истиниту и дирљиву реченицу, која каже: „Читав свет ће умрети када ја склопим очи“. Догод се дешава другима, за које нисмо афективно везани, можемо да се носимо са њом, живот удешавамо тако да обиљем разноврсних активности скрећемо пажњу са промишљања о њој или се, попут Ахмеда Нурудина, заогрћемо мудрошћу вере и наоружавамо звучним и мудрим речима које би требало да пруже утеху. Онога момента када се косне некога ко нам је близак и драг, њена неумитност и одсуство било каквог сазнања о природи умирања (као, уосталом, и рађања) оставиће нас без сигурног упоришта, очи у очи са непознаницом и (де)смисленошћу постојања. Од часа када је сазнао за братово утамничење, Ахмед Нурудин спознаје двоструку природу страха од смрти: први је страх од телесног нестанка, од деконституције, материјалног разлагања, а док смо у овом облику присутни на земљи ми телом живимо, осећамо и дишемо; оно је прва и последња линија наше одбране. Непојаман страх за тело одмазда је затомљене телесности у случају шејха Нурудина:

„Не, никако! Хоћу да живим! Ма шта да се деси, хоћу да живим, на једној ноzi до смрти, на уској литици до смрти, али хоћу да живим. Морам! Борићу се, зубима ћу гристи, дјежаћу док ми кожа не отпадне с табана, наћи ћу неког да ми помогне, нож ћу ставити под врат и тражићу да ми помогне, и ја сам помагао другима, свеједно ако и нисам, пођећи ћу од краја и од смрти“ (Исто: 389).

Други облик смрти пред којом стоји ужаснут јесте смрт свега у шта је веровао и кроз шта се самопотврђивао. Да није дервиш, лакше би било; овако је доведено у питање све што је представљало зиданицу за коју је веровао да је саздана од постојаног материјала.

У сну који је уснио Ахмед Нурудин је окружен људима, али физички одвојен од њих; између њих је непојамна даљина. Отуђеност од људи који су у сну, као и у животу свуда око њега, стварност је коју живи и један од виновника његовог страдања. Брат је минуо светом, он је у сну у власти мрака, магле и воде. За воду Јунг тврди да је праелемент,

„*prima materia*, прапочело унивезума, *matrix* и извор целокупног живота, па је отуда повезана са плодношћу, женским принципом и *архејшиом* мајке. Вода, која вечито тече је и динамички симбол либида, психичке енергије, ‘животне снаге душевног бића’“ (Требјеџанин 2011: 449).

Осим тога, она представља и царство несвесног (Исто). Он жели да викне и да га пробуди, врати речима у царство живих, али је свестан узалудности таквог хтења. Жељом да пробуди брата он жели да поништи неминовност дешавања, да обнови зиданицу, да још једном може да понови стихове *Кур’ана* мирно и са убеђењем, да ућутка пробудјене несвесне силе, да се врати у стање сигурности, учмалости и цикличности једноликих дешавања, које је претходило братовом страдању. Ахмед Нурудин грчевито жели да поново успостави контролу над пробудјеним либидом, и над властитим страхом.

Нажалост, он није у стању да викне, да се супротстави, у сну, као ни на јави. Он не налази решења, вртећи се непрестано у истом кругу замршених мисли и погрешних поступака. Запитаће се, не једном, Ахмед Нурудин: „Зашто људи не вичу кад их воде у смрт, зашто се не огласе, зашто не траже помоћ. Зашто не дјеже?“ (Селимовић 2004: 194). О важности казивања и оспољавања човекове муке сведоче гностичка јеванђеља: „Исус је рекао, ‘Ако изнесеш оно што је у теби, оно што изнесеш спасит ће те. Ако не изнесеш оно што је у теби, оно што не изнесеш уништић ће те’“ (Pagels 2002: 11). У часу када Хасан Ахмеду Нурудину обелодањује разлог и околности Харуновог утамничења, овај жели да зна од кога је то сазнао и како је дошло до тога да му повери тако страшну и опасну тајну, чиме је себе довео у опасност. Хасан каже да је дотични био толико уплашен, да му га је било жао, али је упркос своме страху сазнање до којег је дошао поверио њему „можебити, да се растерети. Да га не удави оно што зна“. (Селимовић 2004: 101). Ахмеда Нурудина, управо стога што није могао да каже и на тај начин се растерети, удавила је

сапета реч³. Сукоб између исконске унутрашње потребе за побуном и страх од ње довешће до потпуне унутрашње колизије личности, која ће почети да живи као подвојена, расцепљена личност, чија ће јавна и приватна страна бити у потпуном раскораку. У огледу који се бави проблематиком приватног и јавног у Селимовићевим романима *Дервиш и смрт* и *Тврђава*, ауторка рада, Јасмина Ахметагић, луцидно ће закључити да би „Селимовићев дервиш [...] да живи ван искушења, иако је то парадокс, јер је свет у коме нема искушења – мртав свет“ (Ahmetagić 2014: 88). Њему је вера сигуран заклон, она не представља потврду његове унутрашње зрелости и обожења, налази она, што у контексту новонасталих околности доводи до страха од властите Сенке, схваћене на јунговски начин, и потпуног исцрпљивања Ахмеда Нурудина у јавном лику. Онај други, приватни лик, шејхова Сенка, остаће закржљала, измрцварена континуираним сузбијањем и порицањем. Борба са њом обелоданиће зло оличено у спремности на освету и на грабљење позиција моћи, што неће бити добар пут ка целовитости бића. Да је ескалација беса и потреба за осветом тесно повезана са потиснутим страховима, иза којих се крије огромна, неконтролисана снага, сведочи у својим сећањима и Ахмед Нурудин: „...страх и немоћ рађају ниске нагоне“ (Селимовић 2004: 240), пише он, постајући роб истих. Ипак, немогућност да каже и да се побуни бива сублимирана потребом да се проживљено запише. На тај начин сазнајемо о приватном аспекту личности Ахмеда Нурудина и о тешкоћи сусрета са властитом Сенком. Те записе је, како пише Јасмина Ахметагић, Хасан нашао,

„и мада ништа не сазнајемо о самом објављивању – штампани текст је пред нама, потврђујући да ништа не може остати скривено. Тако се помирење приватног и јавног заснива на новозаветном начелу – за највишу инстанцу, Бога, раздвајање на приватно и јавно не постоји, јер не постоји место скривено од његовог погледа“ (Исто 2014: 98).

У тренутку темељног преокрета у животу Ахмеда Нурудина једна личност почиње да интригира његов дух и постаје кључна карика у ланцу дешавања, замајац који ће омогућити да се радња одвија и да тече. У питању је син Алијаге Џанића, Хасан, син повратник, а донекле и отпадник, црна овца у породици, човек који се није либио да након завршених високих школа, на корак од заузимања истакнуте позиције у Цариграду све то пренебрегне, напусти и врати се у своју касабу, не хајући за гласине људи, нити за њихова очекивања. Једина света дужност коју је Хасан извршавао била је она коју му је налагало његово срце. За разлику од Ахмеда Нурудина он живи кроз своју приватну личност (Исто: 94) и на тај начин представља Хасанову супротност, скривену страну, његову Сенку. Иако по много чему слични (обојица у одређеном моменту имају потешкоћу у комуникацији са оцем; обојица воле жену која није њихова; и један и други су достигли одређени углед у друштву и проћи ће

3 „...ућуткај безразложни страх, немаш чега да се бојиш, не срамоти се јадиковкама и пред њим и пред собом, реци оно што мораш“, храбриће узалудно Ахмед Нурудин себе током посете муселиму (Селимовић 2004: 83).

кроз искуство заточења у тврђави), они ће у идентичним ситуацијама дијаметрално супротно реаговати, што ће довести до различитих исхода њиховог деловања. Озлојеђеност и разочарање старог Алијаге Џанића због синовљевог „неуспеха“ овај ће развејати својом непосредношћу, бригом и топлином; жену коју душом воли волеће и кроз немање, пунећи се на том источнику љубављу коју ће штедро даровати другима, а међу њима и Ахмеду Нурудину. Хасанова брига за конкретног човека, за разлику од шејховог апстраховања бриге за неименовано мноштво на више места у записима добиће своју потврду: он, наиме, има истанчану способност да осети када је човеку потребна помоћ, па тако у кључном часу Ахмеду Нурудину дарује књигу прича увијену у свилену мараму на којој су биле извезене четири златне птице; купује несебично земљу у Посавини отету од тамошњих људи и насељава на њу сиротињу и шаље, у дервишево име, Нурудиновим родитељима новчани прилог. Мисао песника Мирослава Антића о љубави, која се попут снаге, трошењем умножава, на примеру Хасана добиће потврду. Бригом за конкретног човека, а не за начело, он се креће у домену могућег и од система краде онолико слободе колико људско биће које је у складу са божјим и људским законима може да освоји. Избављење Синанудина златара отмицом коју је организовао Хасан, Дубровчанина Луке, коме даје момке и коње како би побегао пред одмаздом босанских власти, а касније и своје, у друштву Мула Јусуфа, показаће да за човека ипак постоји излаз и да није баш свако на губитку: излаз је у деловању у домену могућег, у одсуству клишеираних поступака и грчевитог држања за концепт и догму, у прихватању и непрекидном преиспитивању слојевитости наше личности, и у љубави, која треба да је флуидна, а не ограничавајућа и опсесивна.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahmetagić 2014: Jasmina Ahmetagić. „Privatno i javno u Selimovićevim romanima *Derviš i smrt i Tvrđava*“. U: *Pripovedač i priča*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu – Priština / Leposavić. 85-99.
- Badurina, Bauer i dr. 2019: „Uvod“. U: *Naracije straha* 2019. Uredile Natka Badurina, Una Bauer i Jelena Marković. Zagreb: Leykam international d. o. o. : Institut za etnologiju i folkloristiku. 7-14.
- Берђајев 2020: Николај Берђајев. *О човековом ројсџиву и слободи*. Београд: „Логос“. *Naracije straha* 2019. Uredile Natka Badurina, Una Bauer i Jelena Marković. Zagreb: Leykam international d. o. o. : Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Pagels 2002: Elaine Pagels. *Gnostička evanđelja*. Biblioteka „Svjetlost“. Zagreb: TELEDISK d.o.o
- Selimović 1983: Meša Selimović. *Sjećanja: memoarska proza*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Селимовић 2004: Меша Селимовић. *Дервиш и смрт*. Београд: Новости.
- Trebješanin 2011: Žarko Trebješanin. *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*. Beograd: Zavod za udžbenike: HESPERIAedu.
- Јунг 2007: Карл Густав Јунг. „Анализа сна“. У: *Градац. Часопис за књижевност, уметност и културу*. Уредник Бранко Кукић. Број 162-163. Година 34. Чачак: Дом културе Чачак : Уметничко друштво Градац. 177-186.

Jasmina P. KNEŽEVIĆ

DERVISH AND FEAR

THE FEAR NARRATIVE IN THE NOVEL *DERVISH AND DEATH*
BY MEŠA SELIMOVIĆ

Summary

Fear and all emotions related to it are present at all times and across all regions and cultures. As a consequence, there are numerous theories dedicated to this basic human emotion, some of them noting the fact that the modern man is a slave to the “culture of fear” and the way modern societies produce new fears daily thus creating a culture of constant fear. Other theories stress the positive side of human fear as a primal emotion which led to unification, the creation of myths and the constitution of religion and culture. With the union of communities and the advance in society, technology and living conditions, it seemed like people would overcome the primal fear of their own inferiority in relation to the force and power of nature. However, the ever changing nature of fear as a basic driving emotion presented itself by substituting one fear for another. The fear of the great power of nature was replaced by the fear of the power which society holds.

After the sudden, unfair and illegal imprisonment and the ensuing execution of Harun, the younger brother of Sheikh Nurrudin, he begins to understand the uncertain position and inferiority of an individual as an easily replaceable part of society. But the incoming fear, which becomes the core emotion to condition and follow his every move, is double-sided: on the one hand it is the fear of retribution and power of the oppressive social system, while on the other it's the fear of his own inner self and everything he believed in, or in Jungian terms: his own Shadow. In an intense fight to preserve his own physical and spiritual integrity, incapable of facing his Shadow, he takes on a set of wrong steps which lead to a tragic outcome. His journey to individuality during which he faces his inner feminine principle Anima, and later an encounter with his father and the hesitation to save his brother from the fort by illegitimate ways all reveal an incapability to give and receive affection and to approach a genuine human being. Instead it turns out that the faith of Ahmed Nurrudin is like a sand tower, a fragile construction where he hides from temptation lurking outside the Tekiya. The rift in the entity of Ahmed Nurrudin is insurmountable. There is no harmony between his Persona and Shadow which eventually leads to a tragic ending.

Conversely, as his antipode and Shadow, Hasan always approaches the genuine human, he is free of all constraints of the oppressive system, except for those of God and the basic human ones. Owing to this, he finds a way out of a seemingly unsolvable situation and proves that not every person is always at a loss as stated by Meša Selimović both at the beginning and at the end of the novel *Dervish and Death*.

Key words: *Dervish and death*, Meša Selimović, fear, Carl Gustav Jung, individuation, Shadow, Persona, father figure.